

Byen som religiøst hverdagsrum: Workshops med Roskildes borgere

Af Randi Marselis, Laura Maria Schütze og Lise Paulsen Galal

Når et museum ønsker at arbejde med levet religion, det vil sige religion som del af konkret livspraksis, så bliver det vigtigt at undersøge de kontekster, som disse praksisser udfolder sig i. For et bymuseum som Roskilde Museum, der har byens liv og materialitet som sit genstandsfelt, er det derfor oplagt at fokusere på *byen* som historisk og nutidig ramme for levet religion.¹ Med delprojektet *Byen som religiøst hverdagsrum* har vi ønsket at samarbejde med roskildenserne om at udforske byen som ramme for religiøst urbant liv. I den forbindelse udviklede vi en række workshops, der havde såvel et indsamlings- som et formidlingsaspekt. Vi ønskede at indsamle fortællinger om levet religion, men i lige så høj grad at skabe en anderledes og inkluderende museumsoplevelse for deltagerne. Formålet med dette kapitel er at præsentere et workshopkoncept, der forhåbentligt kan inspirere andre, hvad enten de ønsker at arbejde specifikt med religion eller mere bredt med brugerinddragelse omkring materiel kultur. Vores workshops tog udgangspunkt i materiel religion i form af såvel byens materialitet som borgernes personlige genstande.

Roskilde er en domkirkeby, hvor den kristne kulturarv er særdeles synlig både i byrummet og i museets formidling af byhistorien. Byen er dog også præget af såvel historisk som nutidig religiøs diversitet. Derfor ønskede vi med et kulturmødeperspektiv at give rum for mangfoldige fortællinger om religion. Museet havde tidligere indsamlet objekter fra byens nedlagte katolske hospital samt interiøret fra en moske, og museet havde opbygget et stærkt fundament for fremtidigt samarbejde med det muslimske trossamfund (Schütze og Jensen 2019). Museet havde imidlertid fokuseret mindre på mangfoldigheden inden for kristendommen og havde fx ikke samarbejdet med byens frikirker. Desuden formidles religionshistorie ofte via mand-

---

1. Roskilde Museum er en del af museumsorganisationen ROMU, der består af 10 museer i Roskilde, Lejre og Frederikssund Kommuner.

lige repræsentanter for kirken, og museet så et potentiale i fremover at lægge større vægt på kvinders perspektiver på levet religion, såvel historisk som nutidigt. På denne baggrund valgte vi tre ret forskelligartede temaer for de 3 workshops, som vi præsenterer erfaringer fra i dette kapitel. Vi valgte at arbejde med *kvinders konfirmationerindringer*, med *oplevelsen af at bo i domkirkebyen* og med *religionsmødet mellem medlemmer af forskellige kristne kirker*.

Til arbejdet med byens materielle udtryk og atmosfære hentede vi inspiration i kulturgeografien, der opfatter rum og steder som socialt praktiserede. Det vil sige, at Roskildes urbane rum bliver til gennem social praksis. Denne praksis kaldes for *placemaking* og indebærer, at bestemte personer, værdier, praksisser og materialiteter forbindes til bestemte steder på bestemte tidspunkter (Hou 2013; Cresswell 2014). Placemaking handler grundlæggende om, hvordan mennesker skaber mening i relation til den fysiske verden og dens topografi. Vi var interesserede i, hvordan vores workshopdeltagere tilskrev mening til byrum og bygninger, når de fortalte om levet religion.

Vores interesse i materiel religion omfattede også roskildensernes personlige genstande. Forskning i *levet religion* har beskrevet, hvordan materielle objekter med religiøs betydning bæres på kroppen, gives som gaver og arrangeres i hjemmet (McDannell 1995; McGuire 2008; Ammerman 2014). Religiøse objekter har potentialer for at stimulere personlige fortællinger, fordi de ofte er knyttede til specifikke oplevelser, personer og stemninger (McDannell 1995; Marselis 2022). I denne forbindelse har en vigtig inspirationskilde for vores arbejde været udstillingen *Homo Religiosus: Religiøse erfaringer, dialog og møder med kunst*, som i perioden 2014 – 2020 kunne ses på Perspektivet Museum i Tromsø, Norge (Fremmerlid 2017). Udstillingen var baseret på fire års feltarbejde blandt byens religiøse grupperinger, hvilket havde resulteret i et omfattende dokumentarisk materiale bestående af fotos, interviews og videooptagelser. Al denne viden var blevet omsat til en indsigtfuld og poetisk udstilling om religiøs mangfoldighed, der præsenterede det enkelte menneskes levede religion som udgangspunkt for en bredere tematisering af religiøst liv i byen. Til vores workshops hentede vi mere konkret inspiration fra en del af Perspektivets udstilling, der viste personlige ejendele med små tilknyttede fortællinger om tingenes betydning for hverdagens levede religion. Der var f.eks. udstillet en blå- og turkis-prikket kaffekop, valgt af Samuel fra den lokale frikirke Jesuskirka. Sa-

muel fortalte blandt andet, at koppen var valgt “fordi i min gudstjenestefejring på søndagene og i husgruppene med de andre kristne, er et varmt fellesskab og tid til å dele liv og omsorg vesentlig” (Fremmerlid 2017, 118-119). Dette udgangspunkt i personlige genstande inspirerede os til at bede deltagerne medbringe personlige genstande i to af de tre workshops, som beskrives i dette kapitel.

I det følgende afsnit vil vi give en beskrivelse af vores konkrete workshopkoncept, hvorefter vi i den resterende del af kapitlet belyser vores erfaringer fra og udbytte af tre workshops, der havde de meget forskellige temaer *kvinders konfirmationserindringer*, *domkirkebyen* og *religionsmøder*.

Workshop-koncept

Vores workshops blev afholdt lørdag eftermiddag på museet i et enkelt, men smukt lokale, hvor vi kunne sidde sammen omkring et stort bord. Deltagerantallet var på 10-11 personer (inklusive 3-4 forskere fra projektet).² Vi eksperimenterede lidt med varigheden af workshoppen, men kom frem til, at 2½ time var en passende tidsramme.³ Da det var vigtigt for os at skabe en hyggelig atmosfære og at forkæle deltagerne, havde vi bedt museets café levere kaffe, te og kage halvvejs i forløbet.

Vi fandt frem til deltagerne gennem personlige netværk, men også via kontaktpersoner i trossamfundene og i et enkelt tilfælde via museets Facebook-side. Særligt til den sidste workshop om religionsmøder fik vi brug for trossamfundenes hjælp, idet vi gerne ville nå grupper, som museet ikke tidligere havde samarbejdet med. Vi lagde her vægt på, at deltagerne mere skulle repræsentere sig selv end deres trossamfund, og således inviterede vi ikke præster, menighedsrådsmedlemmer, talspersoner for trossamfundene etc. Som en bi-effekt fik vi her etableret nye kontakter til trossamfund, som museet kan drage nytte af i fremtidige samarbejder.

---

2. Udover kapitlets tre forfattere deltog også universitetspraktikant Tea Kaspersen i forberedelse og afvikling af workshops.

3. Vi afholdt workshop i 2020-2021, dvs. under Covid-pandemien, og vi måtte således planlægge med restriktioner som udluftning, mundbind etc. De to første workshops blev afholdt med et forsamlingsloft på 10, inklusive 3-4 forskere fra projektet. Pga. situationen varede de første to workshops kun 2 timer, mens den tredje blev udvidet med ½ time.

Som forberedelse til hver enkelt workshop blev en lille interimistisk udstilling med udvalgte relevante genstande fra museets samling sat op bagerst i lokalet. Når vi havde budt velkommen, brugte vi lidt tid på at snakke om disse genstande, før vi satte os til bords. Vi havde valgt en koordinator, der kunne igangsætte snakken på baggrund af særlig indsigt i det pågældende tema. Projektets andre forskere deltog i samtalen på lige fod med de øvrige deltagere, om end vi var opmærksomme på ikke at fylde for meget. I forbindelse med undervisning i materiel religion på Roskilde Universitet havde vi erfaret, at det gjorde en væsentlig forskel, at vi "bragte os selv i spil" med personlige genstande og fortællinger, når vi ønskede, at de studerende skulle føle sig trygge ved at tale om religion. På den baggrund besluttede vi, at forskningsprojektets deltagere også skulle dele egne erfaringer. Vi mener, at denne personlige tilgang var afgørende for at skabe en afslappet stemning og give deltagerne oplevelsen af, at deres personlige fortællinger var relevante for museet. Da vi ikke bad de medvirkende om at medbringe specifikke objekter, men lod dem vælge frit, hvad de fandt relevant, så vurderer vi ikke, at vores valg af objekter i særlig grad rammesatte fortællingerne. På den anden side har udgangspunktet i materiel kultur måske betydet, at samtalerne i højere grad fokuserede på praksisser end på spiritualitet og troserfaring.

Første workshop: Kvinders konfirmationerindringer

Til den første workshop, afholdt på Roskilde Museum i efteråret 2020, inviterede vi til 'kaffe-minde-snak om konfirmation i Roskilde'. Skønt konfirmationen ikke længere markerer indgangen til voksent ansvar og arbejde, men nærmere fungerer som overgangsritual til ungdomslivet, så har konfirmationen fortsat stor betydning blandt familier med tilknytning til folkekirken, hvad enten familien er hyppige kirkegængere eller ej. I sin forskning i folkekirkens position i det danske samfund beskriver Marie Vejrup Nielsen, hvordan "det stadigvæk er det typiske kulturelle mønster for mange danske familier at bruge folkekirkens ritualer som en del af deres traditioner" (Nielsen 2019, 52). Konfirmationen er en tradition, hvor den levede religions materielle aspekter bliver særdeles synlig i form af påklædning, gaver, borddækning mv. (Christiansen 2013). Desuden er konfirmationen knyttet til konkrete steder såsom kirker, lokaler til konfirmationsforbere-

delse og de festlokaler og private hjem, hvor familie og venner samles for at fejre begivenheden. Vi valgte at organisere workshoppen som et generati- onsmøde mellem kvinder i forskellige aldre, der var folkekirke-konfirmere- de i Roskilde. I denne første workshop havde deltagerne således samme køn og religiøse baggrund, og det var altså primært alder, der stod frem som forskelsgivende i gruppen. Der deltog 6 kvinder med aldersspændet fra 17 til ca. 60 år samt fire kvindelige forskere fra projektet.

Om objekt-eliciteret erindringsarbejde

Vores tilgang til erindring var inspireret af den britiske kulturhistoriker Annette Kuhns metode *memory work*, som hun udviklede til bogen *Family Secrets: Acts of Memory and Imagination* (Kuhn 2002).⁴ Med udgangspunkt i private fotos fra sin egen opvækst skrev hun komplekse fortællende analy- ser om pigeliv, familie, klasserelationer og nationalt tilhørsforhold. Hun udviklede sidenhen metoden til brug for erindringsworkshops med mi- granter, hvormed metoden blev mere egnet til indsamling af andres erin- dringsfortællinger (Kuhn 2007). Kuhn lægger vægt på det performative element i erindringer, der således ikke primært handler om at huske facts og begivenheder, men om at forstå sig selv og sin nuværende livssituation i lyset af fortiden. På lignende vis understreger den nederlandske kulturteo- retiker Mieke Bal erindrings performativitet: “cultural recall is not merely something of which you happen to be a bearer but something that you ac- tually *perform*, even if in many instances such acts are not consciously or willfully retrieved” (Bal 1999, vii). Hun tilskriver endvidere vores erin- dringsfortællinger en vigtig social funktion: “the past makes sense in the present, to others who can understand it, sympathize with it, or respond with astonishment, surprise, even horror” (Bal 1999, x). Også Kuhn under- streger fortælling af erindringer som vigtigt for menneskers identitet og velbefindende:

“Telling and retelling their memories is one of the strategies people use not only to make sense of the world, but to create their own world and give themselves and others like them a place, a place of some dignity and worth, within it” (Kuhn 2002, 166).

---

4. Kuhns bog *Family Secret*, udkom første gang i 1995, men vi trækker på en nyere udgave fra 2002.

Kuhns metode er imidlertid ikke kun fokuseret på det personlige, idet hendes analyser skifter frem og tilbage mellem personlige oplevelser og kulturelle kontekster. I forbindelse med vores forskningsprojekt har Randi brugt Kuhns metode til at undersøge korsvedhæng (f.eks. et Dagmar-kors), som hun fik i gave af familiemedlemmer ved sin dåb og konfirmation. Hendes analyse veksler mellem en undersøgelse af korsenes kulturhistorie og personligt erindringsarbejde, der udfolder korsenes funktion som gaver i en religiøs blandet familie, hvor hendes forældre havde henholdsvis dansk-protestantisk og nederlandsk-katolsk baggrund (Marselis 2022). I vores forarbejde med de studerende havde vi bemærket, at deres fælles snak om personlige genstande fik resonans, ved at de fortalte hinanden breddere om kulturelle traditioner. Når dette kunne fungere med en gruppe internationale studerende, var vi fortrøstningsfulde, i forhold til at vores deltagere også ville kunne trække på fælleskulturel viden om såvel konfirmationspraksisser som om Roskilde og omegn.

Konfirmationens materialitet: Fortællinger om ting og steder

Museets samling indeholdt en begrænset mængde genstande med relevans for konfirmationstemaet. Bagerst i workshoplokalet opstillede vi en lille udstilling, der blandt andet indeholdt gamle konfirmationstelegrammer fra starten af 1900-tallet, en spolebåndoptager, som en konfirmand havde fået i gave i 1962, og en konfirmationskjole fra 1924, der efter konfirmationen var farvet grøn, for at konfirmandinden kunne benytte den ved andre lejligheder. Vores egne medbragte genstande (fotos, bibel, dagmarkors og salmebog) blev også tilføjet denne lille udstilling, og vi supplerede med yderligere billedmateriale i form af fotografier af de kirker i Roskilde og omegn, som deltagerne var konfirmeret i.

Efterhånden som deltagerne ankom, bad vi dem lægge deres medbragte genstande og fotos på udstillingsbordet. Vi brugte så nogen tid på at kigge og snakke, hvilket skabte en afslappet stemning i gruppen. Efter at vi havde sat os rundt om bordet, indledte Randi workshoppen ved kort at parafrasere Kuhns beskrivelse af, hvordan vi fortæller erindringer for at skabe en plads til os selv (citeret ovenfor). Derefter igangsatte hun en fortællerunde ved at vise et foto fra sin egen konfirmation og det dagmarkors i guld, som hun bar på fotografiet. Hun fortalte lidt om sin hjemmesyede konfirmati-

onskjole og om de familiemedlemmer, der havde rejst langt for at deltage i gudstjenesten og den efterfølgende fejring.

Herefter tog den første deltager over og viste os sin konfirmationskjole, der var en ægte 80'ers Lilly-model (se billede 1). Hun viste sig at være en fantastisk fortæller og slog med sin fortælling temaer an, som vakte genklang hos de øvrige deltagere:

“Jeg havde fuldstændig glemt den [kjolen], indtil min mor fandt den i sidste uge. Det var så meget i modsætning til, hvordan jeg så ud normalt. Jeg gik med pighalsbånd, læderarmbånd, seks huller i ørerne, så det var det diametralt modsatte af, hvordan jeg så ud normalt. Men det betød så meget for min mor, at jeg kom i hvid kjole. Det var en speciel oplevelse at komme i sådan én, men altså vi var jo alle sammen (...) Jeg tror, jeg har prøvet. Det er nok den tredje, jeg prøver, og jeg tænkte “Jeg kommer ikke udenom det”. Altså og dengang var det ikke moderne med de slanke modeller, som jeg godt kunne have iført mig på det tidspunkt, så det blev sådan en mini-brudekjole.”⁵

Ikke overraskende blev der fortalt en del om konfirmationstøjet, hvor de yngre deltagere havde haft mest indflydelse på deres outfit. Der blev fortalt om skræddersyede kjoler, feminine jakkesæt og glimmersokker, og for flere havde konfirmationsdagen været første gang, de fik lov at bære højhælede sko. Forhandlinger mellem døtre og mødre var et gennemgående tema, og der var stor variation i, hvor megen indflydelse konfirmandinden havde haft på konfirmationsfesten. Her blev generationsforskellene tydelige, idet de yngste havde fået lov at bestemme mest, og f.eks. havde en af de ældste deltagere til sin konfirmation måttet tåle at få serveret 1980'ernes trendy Waldorfsalat, som hun slet ikke brød sig om. På baggrund af de medbragte fotos deltes erindringer om menuer, borddækning, sangskjulere, selskabsmusikere og cigaretfade, der “i gamle dage” blev sendt rundt efter maden.

En del af de medbragte genstande var gaver, og her fortaltes både om glæder og skuffelser. En kvinde midt i tyverne havde medbragt en parfume-flakon som sin personlige genstand. Hun fortalte, at hun havde ønsket sig netop denne slags parfume til sin konfirmation og havde fået en flaske af sine forældre. Lige siden havde det været hendes signaturduft, hvilket i lighed med fortællingerne om det første par højhælede sko tydeliggør konfir-

---

5. Formålet med workshoppen var ikke at indsamle genstande til museet, men denne deltager tilbød museet kjolen, og den er nu optaget i samlingen.

*Deltager med sin Lilly-model.
Fotograf: Randi Marselis*

mationsdagen som en identitetsskabende tærskel til ungdomslivet. En anden deltager havde ønsket sig en hest og blev skuffet, da hun i stedet fik en symaskine.

Helt generelt oplevede vi, at deltagerne spejlede sig meget i hinandens erindringsfortællinger, og såvel fotos og medbragte ting fik minderne til at pible frem. Som en af dem udtrykte det:

“Det, jeg har fundet ud af, er, at minderne kommer efterhånden, som de andre også siger noget, da jeg så din salmebog, tænkte jeg på den, jeg selv havde fået (...) de der festfyrværkeri til desserten (...) det, der er sjovt, er, når man lige pludselig relaterer sig til ens selv (...) Kan du huske, og hvordan var det? Det synes jeg er sjovt.”

Deres fortællinger italesatte også byen som fælles erindringsrum, idet de nærmest syntes at kunne navigere på et indre bykort, når de fortalte om kirker og festlokaler. En informant beskrev således gåturen fra Domkirken via Byparken, hvor der blev taget fotos, til sejlklubben på havnen, hvor fe-

sten blev holdt. En anden kom med denne indgående forklaring om festlokalets placering:

“Det var på Ringstedvej ved siden af en Shell-tank. Der gik jeg til spejder. Der ligger en Baby Sam, og nedenunder, der kunne man gå bagom, og der var en fin have, hvor der var et festlokale, og der var plads hele vejen ud til haven. Det var et super lokale, og man kunne larme og smugryge med sine veninder.”

For bymuseet giver sådanne stedbundne fortællinger om konfirmationsdagen nye indsigter i samspillet mellem levet religion og byens materialitet. Samtidigt oplevede vi, at deltagerne på mange måder kunne spejle sig i hinandens fortællinger om konfirmationen som overgangsritual til at være ung kvinde, og her blev relationerne mellem mødre og døtre et gennemgående tema. I forlængelse af denne workshop har museet fået inspiration til fremover også at udfolde levet religion fra kvindernes perspektiv i fortiden såvel som nutiden.

Anden workshop: At bo i en domkirkeby

I den anden workshop inviterede vi til en snak om, hvad det vil sige at bo i en by, hvis historie og byrum i dén grad er domineret af én bestemt bygning, nemlig Roskilde Domkirke. Roskildes historie strækker sig mere end 1000 år tilbage i tiden, og lige fra begyndelsen har domkirken som bispesæde og kongeligt mausoleum haft en fuldstændig central betydning for byens politiske position i Danmark. Dertil kommer, at bygningens fysiske fremtræden – dens nærvær – er speciel: kirkebygningen fremstår som usædvanlig stor i forhold til det omkringliggende byrum. Den kan med sine høje spir og placering på et plateau over Roskilde Fjord ses langt uden for byens grænser. Qua sin størrelse, synlighed og 1000-årige historie udgør Roskilde Domkirke således en kontinuitet, et fysisk nærvær og et fikspunkt i landskabet, man ikke kan udgå at bemærke, når man bevæger sig rundt i og omkring Roskilde. I den historiske litteratur om Roskilde og Roskilde Domkirke er byens, kirkens og institutionernes historie velbehandlet (eksempelvis Birkebæk, Verwohlt, og Høj 1992; Frandsen Karl-Erik og Bjørn Claus 1998; Karlsson, Vogelius, og Tønnesen 1998; Kjær 2013), mens ros-kildensernes oplevelser af, hvad det vil sige at leve i domkirkebyen, savnes. Fokus for denne workshop var således at give en stemme til ros-kildenserne

og derved blive klogere på de heterogene betydninger, der tilskrives Roskilde Domkirke, og hvad det vil sige at bo i en domkirkeby.

Den overordnede ramme for workshoppen var med nogle få undtagelser magen til den første og tredje workshop. Da oplevelsen af at bo i en domkirkeby ikke er betinget af, om man er religiøs eller ej, ønskede vi forskellige aldre, køn og religiøst tilhørsforhold repræsenteret. På den måde kunne vi udforske spændvidden i deltageres relationer til bygningen og oplevelser med at bo i domkirkebyen. I workshoppen deltog en kvinde og to mænd i 30'erne, en kvinde i 50'erne, en kvinde i 60'erne og en kvinde i 70'erne. To personer gav udtryk for, at de ikke så sig selv som religiøse, en person var aktiv i byens tyrkiske moské, en var aktiv i Roskilde Domsogn, og to personer nævnte ikke deres personlige relation til religion. Da emnet var kirken og byrummet, bad vi ikke deltagerne medbringe en genstand eller et fotografi, i stedet talte vi ud fra domkirken samt genstande og fotografier fra museets samling.

Genstandene til workshoppens lille udstilling var valgt sådan, at de dels repræsenterede forskellige relationer til domkirken, dels viste forskellige repræsentationer af domkirken. Vi havde blandt andet fundet smeltet kobber fra domkirkens brand i 1968 samt fotografier af byens butikkers markering af dronning Ingrid's begravelse i 2000. Derudover viste vi et logo fra et vognmandsfirma, hvor domkirkens spir indgår, samt et stort gade-julepynt-skilt med to nisser, der ror i et vikingskib, og hvis huer bliver til domkirkens spir. Endelig kunne vi vise en stor snowball med domkirken samt et foto af forbrændingsanlægget, Argo, der ofte kaldes "skraldekatedralen", fordi dens profil imiterer domkirkens.

Om placemaking og den postsekulære by

Den anden workshop var inspireret af krydsfeltet mellem kulturgeografien og religionssociologien og tog afsæt i begreberne *placemaking* og *den postsekulære by*. Begrebet den postsekulære by har ikke bare øje for de sekulære urbane positioner, men netop både religiøse, humanistiske og sekulære positioner og den måde, de interagerer med og påvirker hinanden (Molendijk, Beaumont, og Christoph 2010; Beaumont og Baker 2011b). Ved at benytte disse to begreber forbandt vi kulturgeografiens blik for sted som socialt praktiseret med religionssociologiens blik for religion som socialt praktiseret. Derved kan vi skildre Roskilde som et socialt praktiseret dyna-

misk og multidimensionelt urbant rum, hvor religiøse og sekulære betydningstilskrivelser vikler sig ind og ud af hinanden og antager nye former (Beaumont og Baker 2011b). Med afsæt i disse to begreber forsøgte vi i workshoppen at skabe et rum, hvor vi både kunne tale om traditionelle og utraditionelle, religiøse og sekulære værdier og praksisser i forbindelse med domkirken, byrummet og kirkens topografiske placering i landskabet.

Trods workshoppens lidt abstrakte emne var deltagerne meget engagerede i snakken om deres relationer til domkirken. Vi kom ind på emner som domkirkens brug i private virksomheders branding, forholdet mellem skraldekatedralen og domkirken, kirkeklokker og domkirkebyen som soundspace, men også emner, der ikke var direkte lagt op til i workshoppen, f.eks. entré til domkirken og det lidt kaotiske bispevalg i 2008. Vi berørte således hele skalaen fra religiøse til sekulære betydninger af domkirken, men ét tema trådte særlig tydeligt frem.

Domkirken og tilhørsforhold til byen

Flere af deltagerne fortalte, hvordan domkirkens materialitet og fysiske nærvær er en naturlig del af deres hverdagspraksis. Laura nævnte i sin introduktion til workshoppen, at hun ofte gik en omvej i byen, for at gå forbi kirken. Hermed slog hun et tema an, som vakte genkendelse hos deltagerne. En kvinde i 30'erne sagde: "Altså hver gang jeg går hernede, skal jeg lige kigge [på domkirken]. Eller den dér baggrund som blå himmel eller sådan, eller når man kører ind i byen lige meget fra hvilken side." En kvinde i 60'erne sagde: "... altså jeg bor på den ene side af en park og kigger op til den, og hver eneste morgen eller hver eneste nat så er den belyst, i efteråret og altså. Den sender så mange signaler." For den første kvinde fungerer domkirken som en ikonisk bygning, der byder velkommen til Roskilde, og fælles for kvinderne er en opfattelse af kirken som en kontinuitet i hverdagen, der skifter udtryk og stemning alt efter vejret og årstiden. En tredje kvinde i 50'erne udtrykker den identitetsmæssige forbindelse mellem kirkebygningen og Roskilde endnu tydeligere, da hun fortalte om en oplevelse, hun havde, efter hun flyttede:

"... det er beton [hendes lejlighedskompleks] og sådan lidt gråt og trist, meget hyggeligt ellers, men jeg er lige flyttet op på tredje

Roskilde Domkirke. Fotograf: Niels Vestergaard

sal, og så blev jeg rigtig glad, da jeg opdagede, at når træerne mister bladene, så kan jeg bare se domkirken, sådan nogle to små spir. Altså, man skal kigge efter, ikke? Men jeg har delt det på Instagram med en lille pil.

Laura: “Bedre end havudsigt?”

“Ja. Så blev jeg sådan lidt. Ja, nu bor jeg rigtig i Roskilde.”

Beaumont og Baker peger på det, de kalder “spaces of belonging” i den post-sekulære by. I disse religiøse rum skabes følelsen af at høre til, uden at den følelse nødvendigvis opleves som religiøs (Beaumont og Baker 2011a). Det er påfaldende, hvordan kvinden i citatet fremhæver kirken som en positiv æstetisk modsætning til det grå og triste betonbyggeri. Hendes glæde ved opdagelsen af at have udsigt til domkirken beskriver hun dog hverken som religiøs eller spirituel, men derimod gav den hende oplevelsen af at høre til i Roskilde. Domkirken skaber således et *space of belonging* for kvinden.

Deltagernes måde at skabe værdi i relation til domkirken og byen kom også til udtryk på måder, der direkte blev koblet til kulturhistorien. En kvinde i 70'erne fortalte, at hun “føler sådan et historiens vingesus”, når hun

går over domkirkepladsen, og hun koblede denne oplevelse til hele det kulturhistoriske landskab, der ligger rundt om Roskilde. Flere deltagere fortalte, at de ofte fremviser domkirken for gæster eller familiemedlemmer. En mand i 30'erne med tilknytning til byens tyrkiske moské tog sin mormor, der var på besøg fra Tyrkiet, med i kirken og fortalte om den sære oplevelse af at gå oven på de døde, der ligger begravet under kirkens gulv. Han fortalte videre om, hvad han oplevede som karakteristika ved kirken, herunder at den "blåstempler en eller anden form for stolthed, altså ikke kun i forhold til [at være] ikon, men også: det er her, hvor kongerne og dronningerne er begravet." En kvinde i 30'erne kom med en lignende beskrivelse af sin praksis med domkirken. Hun fortalte, at hun ofte leger turistguide for udenlandske studerende og tager dem med ind og besøger domkirken. "Jeg synes jo også, at det er levende historie. Netop på den måde, at vi stadig begraver vores monarker derhenne, ikke? Så det er jo meget mere end bare en kirke. Det er det i hvert fald for mig, og jeg er heller ikke særlig religiøs, men for mig er det et meget vigtigt rum." Fra deres rolle som rundviser for henholdsvis et udenlandsk familiemedlem og udenlandske studerende refererer både manden og kvinden til de begravede monarker i domkirken. Derved praktiserer de ikke bare *placemaking* på den urbane skala, Roskilde, men også på den nationale skala, Danmark. Set i et postsekulært perspektiv er det interessant, at kvinden fremhæver, at hendes veneration for domkirken ikke er religiøst betinget, og at den muslimske mand med stolthed introducerer sin tilrejsende mormor for denne del af den danske – og kristne – kulturarv.

Selvom der var en klar bevidsthed hos workshoppens deltagere om, at domkirken er en religiøs bygning, talte de ikke om dens religiøse værdi eller betydning. Derimod beskrev de bygningens fysiske fremtræden, dens historie, samt hvordan kirken skabte en følelse af at høre til Roskilde. Domkirken bliver således tilskrevet mange forskellige betydninger, og her er de sekulære og religiøse forståelser ikke klart adskilte, men vikler sig kontinuerligt ind og ud af hinanden.

De fleste danske byer har religiøse bygninger, med kortere eller længere historie, som måske er ikoniske, måske definerer de et byrum, en skyline eller er identitetsskabende på en måde, hvor det ikke kun er et spørgsmål om at være religiøs eller ej. Workshop-modellen kan med fordel anvendes af museer, der ønsker at udforske, hvordan byens indbyggere identificerer

sig med byrummet, og hvordan de praktiserer sted, bygninger og byrum – uanset om de er religiøse, sekulære eller måske en blanding.

Tredje workshop: Religionsmøde

Et tredje workshopformat, vi gerne ville afprøve, tog afsæt i 'det organiserede kultur møde' som en metode til at formidle og udforske det flerreligiøse Roskilde. Roskilde er historisk, og også i dag, kendetegnet ved, at der bor mennesker med vidt forskellige religiøse tilhørsforhold (se f.eks. Birkebæk, Verwohlt, og Høj 1992; Schütze 2022). Ved at invitere folk fra forskellige trossamfund bosiddende i Roskilde var formålet både at skabe et rum for flerreligiøsitet og at få ny indsigt i, hvordan Roskilde som by i dag bruges som rum for levet religion af borgere med forskellige religiøse baggrunde. Denne blev skabt gennem deltagerne egne fortællinger og de genstande eller fotografier, vi havde bedt dem om at medbringe, og som for dem illustrerede en religiøs oplevelse, erfaring, tilknytning, tradition etc.

I workshoppen deltog ud over arrangørerne i alt otte personer med relationer til henholdsvis Roskilde Vineyard, den katolske Skt. Laurentii Kirke, Roskilde Adventistkirke og folkekirken. Derudover havde en af deltagerne tidligere været medlem af Baptistkirken (dog ikke menigheden i Roskilde). Hvor den katolske menighed i Roskilde blev (gen)etableret i 1901, blev Adventistkirken indviet i 1963, mens Vineyard med sin etablering i 2002 er den nyeste menighed. Både Adventistkirken og Vineyard er protestantiske, bibeltro frikirker og del af internationale kirkesamfund. Begge har oprindelse i USA, men hvor Adventistkirken har eksisteret i Danmark siden 1878, er Vineyard med sin etablering i USA i 1983 en relativ ny kirke.⁶

Med en forventning om, at deltagerne fra de forskellige kristne kirker ikke nødvendigvis havde kendskab til hinanden og slet ikke til deres placering i Roskilde by, havde vi inden workshoppen printet fotos af de kirker, som deltagerne havde relation til, og lagt dem på bordet, hvor vi sad. På den måde blev Roskilde som et byrum præget af flerreligiøsitet samtidig introduceret. I stedet for at fokusere på, hvad der typisk ville blive opfattet som mere konfliktfyldte forskelle (fx mellem kristne og muslimer eller mellem

---

6. For yderligere information om Vineyard i Roskilde, se <https://www.roskildevineyard.dk/>.

kristne og asatroende), valgte vi i denne workshop at invitere ud fra andre forskelle, nemlig forskelle mellem forskellige kristne retninger. Grunden hertil var for det første et primært ønske om at afprøve religionsmødeworkshoppen som format, fremfor at den skulle afdække en særlig religiøs mangfoldighed i Roskilde. For det andet ønskede vi at synliggøre forskelle, der ofte forsvinder, fordi bestemte konfliktfyldte forskelle dominerer den offentlige debat. Ved at invitere på baggrund af forskelle, der aktuelt fremstår konfliktfyldte, er risikoen, at denne diversitet ville forsvinde til fordel for dikotomiske forskelle, hvor behovet for at forsvare – snarere end at forklare – ens standpunkt ville være større.

Under forløbet var deltagerne meget åbne om deres egen historie og lydhøre over for de andres. Deltagerne medbragte bl.a. kirkeblade, salmebog, liste over kirkens aktiviteter, fotos fra pilgrimsvandringer, en bedekrans, fotos af voksendåb (vist på mobiltelefonen), en model af en guitar og en kasse med dagligvarer. En deltager, der ikke havde fået en genstand med, sendte efterfølgende et digitalt foto af den tredelte ikon (triptykon), hun gerne ville have haft med. Da en af deltagerne valgte at vise et billede af sin voksendåb på mobiltelefonen, fik det også en anden deltager til at gøre det samme.

Om det organiserede religionsmøde

Idet vi bevidst har organiseret denne workshop ud fra ideen om det frugtbare i at bringe roskildensere med forskellige religiøse baggrunde sammen, har vi inviteret til både at bruge det organiserede kulturmøde – eller i dette tilfælde religionsmøde – som en metode, men også til at studere workshoppen med ‘et organiseret kulturmødeperspektiv’, som Lise i sit arbejde sammen med Kirsten Hvenegård-Lassen har udviklet. Organiserede kulturmøder henviser til forskellige interventionspraksisser, hvor møder mellem personer, der opfattes som kulturelt forskellige, organiseres for at producere en positiv effekt (Galal og Hvenegård-Lassen 2020, 4). Bagved ligger ideen om, at man igennem organiseringen af et særligt transformativt rum kan reducere de negative resultater af hverdagens kulturmøder for i stedet at skabe f.eks. gensidig forståelse, fællesskab og fred (Galal og Hvenegård-Lassen 2020, 4). Disse interventionspraksisser er derfor som udgangspunkt normative. Heroverfor foreslår Galal og Hvenegård-Lassen et analytisk (organiseret kulturmøde)perspektiv, som ikke undersøger det organiserede

Workshop om religionsmøde. Fotograf: Lise Paulsen Galal

kultur møde i forhold til, hvorvidt det lykkes eller kan optimeres, men som i stedet (kritisk) undersøger, hvad det (re)producerer og hvordan (Galal og Hvenegård-Lassen 2020, 4). I dette perspektiv tages forskelle ikke for givet, ligesom forhandlinger under mødet uundgåeligt er påvirket af det (asymmetriske) sociale terræn, hvori møderne foregår (Galal og Hvenegård-Lassen 2020, 10).

Når vi anvender det organiserede religionsmøde som metode, har vi i forlængelse af kultur mødeperspektivet derfor ikke med workshoppen et mål om at skulle skabe mere harmoni eller forståelse mellem religiøse grupper (hvis det er et biprodukt, byder vi det velkomment). Snarere bruger vi det organiserede religionsmøde til at få nye indsigter i det (asymmetriske) religiøse terræn, som Roskilde udgør. At vi i den forbindelse har inviteret deltagere baseret på mindre konfliktfyldte forskelle, betyder, at det ikke helt så oplagt eller på forhånd defineret, hvilke forskelle der kommer til at gøre en forskel. Invitationen til at medbringe en genstand eller et billede havde samme funktion, fordi det i mindre grad end en forespørgsel om at præsenter-

tere ens tro lægger op til “at bære vidne” (Galal 2020; Galal og Hvenegård-Lassen 2020). I stedet inviteres folk i højere grad til at dele erfaringer med levet religion. Af samme grund understregede Lise indledningsvist, at deltagerne ikke var forpligtet på at repræsentere den kirke, de var en del af, men at vi først og fremmest var interesseret i at lære dem og deres religiøse erfaringer at kende. Denne opfordring greb den enkelte an på forskellig vis, men sammenhængen mellem genstande og fortælling var med til at tydeliggjorde, hvad der fik dem til at holde fast i trosfællesskabet, uanset om det var musik, humanitært arbejde, fællesskab etc.

Vi kan ikke inden for rammerne af denne artikel komme ind på alle aspekter af de forskelle, der trådte frem i workshopen, og hvordan de blev betydningstillagt. Vi vil i det følgende fremhæve to aspekter, som synes særligt interessante med øje for vores interesse for byrummet.

By og kirke som rum for religiøs praksis

Ét emne, der dukkede op i flere af deltagerens fortælling, var betydningen af eller den manglende betydning af kirkebygningen for deres brug af Roskilde by som rum for deres trospraksis. Dette perspektiv kan være forstærket af vores valg af billeder af specifikke kirker, men foranledigede under alle omstændigheder deltagerens forskellige perspektiver på samspillet mellem kirkerum, byrum og troserfaringer. Det ene medlem af folkekirken (nyligt pensioneret) indledte således med at fremhæve om sig selv og sin mand: “vi går i kirke efter præsten og ikke så meget efter ...”, hvor det efterfølgende fremgik, at selv om hun hører til i et sogn, er det ikke dét, der afgør, hvor hun går i kirke. I stedet bar hendes gudstjenestepraksis præg af at være opsøgende og nysgerrig, hvor valget af kirke også afhæng af, hvor hun var på vej hen, for eksempel på besøg i en anden del af landet eller i udlandet. På den måde var det ikke den specifikke kirke eller menighedsfællesskab, som var det afgørende. I forlængelse heraf fremhævede hun, hvordan det er muligt at finde ro i en hvilken som helst kirke, hvorved kirkerummet som generisk rum kunne noget særligt for trosoplevelsen.

Et andet perspektiv på kirken som ramme for levet religion fandt man hos den tidligere baptist, som var blevet gift og havde fået døbt sine børn i folkekirken. I den forbindelse havde hun bevidst fravalgt den lokale sognekirke, Jakobskirken. Den er bygget i årene 1972-74 og mindede hende med dens moderne arkitektur for meget om den baptistkirke, hun havde lagt

afstand til, og som hun forbandt med dårlige minder. Hendes fortælling blev dermed en måde at differentiere mellem religiøse rum for levet religion, hvor moderne kirker “stritter på mig”, som hun sagde, hvorimod hun godt kunne lide de gamle traditionelle med overdådig udsmykning.

En tredje forståelse af forholdet mellem tro og kirke viste sig hos den ene deltager fra Vineyard. Ifølge hende havde bygningen ingen betydning: “Vi er på en gammel magnetfabrik, ikk’? Altså ... slidt og gammel, og toiletet løber og ... Og pudset er ved at falde ned af væggene nede i kælderen og sådan noget, men det er ikke det, der er vigtigt. Vi skal ikke være inde i bygningen. Det skal ikke være rart at være inde i bygningen. Det skal være der, hvor vi bliver tanket op, og de mennesker, vi er sammen med, og så skal vi ud.” Fremfor at se kirkerummet som dét centrale sted for religiøs praksis fremhævede hun bl.a. menighedens pandekagebod på Hestetorvet som udtryk for dét at ‘komme ud’. På samme måde var den medbragte kasse med dagligvarer, som hun var med til at uddele til trængende familier, et centralt aspekt af hendes måde at leve sin religion på. Dette fokus på det sociale engagement som udtryk for tro kom ligeledes til udtryk i hendes fortællinger om fredagscafeen og genbrugsbutikken i kælderen af kirken, som var måder at få folk ind i kirken. Også de andre deltageres fortællinger afspejlede en konstant vekselvirkning mellem ude og inde. F.eks. fortalte både adventister og medlemmer af Vineyard om voksendåb, og at den kunne finde sted både ude og inde, f.eks. i Roskilde Fjord. Ligesom pilgrimsturene til bl.a. Polen, som den katolske deltager fortalte om, fandt sted udenfor, men samtidig bandt de hellige steder sammen (jf. Halbwachs 1992).

Minoriteternes gensidige lydhørhed

Under hele workshoppen udviste deltagerne en stor og gensidig lydhørhed. Det andet Vineyard-medlem fortalte om, hvordan han var opdraget i Pinsekirken, var rykket til Apostolsk Kirke, for så at ende hos Vineyard. Da vi spurgte, hvad han havde fundet hos Vineyard, som han ikke fandt i de to andre kirker, svarede han, at Vineyards dørtærskel er lav, og det er let komme ind som dén, du er: “Det er ligesom om, at dér kan man være, også selvom man er lidt mærkelig på nogle punkter”. Han havde inden da fortalt om teenageopgøret med faren gennem bluesmusikken, og både oprøret og muligheden for at være sig selv syntes at vække genklang blandt de fremmødte, om end i mindre grad blandt de to folkekirkemedlemmer. Det gjaldt

opgøret med baptistkirken og adventisternes opgør med mere traditionelle fortolkninger af adventisme. Der opstod en form for minoritetsgenkendelighed, som samtidig afspejler, at minoriteten automatisk tvinges til at sætte spørgsmålstejn ved ens 'normalitet' i sammenligningen med majoriteten.

Med workshoppen blev således skabt et rum, hvor både deltagere og arrangører fik mulighed for nye indsigter i religiøs diversitet i Roskilde. At flertallet af deltagerne var fra minoritetskirker, havde afgørende betydning for den lydhørhed, der opstod, idet folkekirketilhørsforholdet som 'det naturlige' blev suspenderet i situationen. Samtidig gav valget af deltagere med udelukkende kristen baggrund et vigtigt indblik i, hvordan én trosretning kan rumme en mangfoldighed af erfaringer med levet religion, hvorved en søjleopdelt religionsforståelse udfordres. Netop konstellationen af deltagere er af samme grund noget, museer, der vil anvende metoden, med fordel kan variere for på den måde at opnå endnu dybere indsigt i den diversitet, som i dette tilfælde Roskilde ikke blot historisk men også aktuelt er præget af. En historisk diversitet under stadig forandring. Mere konkret har samspillet mellem workshopdeltagernes brug af og fortællinger om byen inspireret Roskilde Museum til at sætte særlig fokus på Roskildes mangfoldige religionshistorie i en række forskellige formidlingstiltag.

Konklusion

Formålet med delprojektet *Byen som religiøst hverdagsrum* var at mødes med roskildensere for sammen at udforske Roskilde som religiøst urbant rum for levet religion. Vi har i denne artikel præsenteret vores erfaringer med at afholde workshops med forskellige temaer på Roskilde Museum. En fælles inspirationskilde for vores workshop var McGuires undersøgelser af levet religion i al dens kompleksitet, hvor det individuelle fokus ikke udelukker det kollektive tilhørsforhold: "Although lived religion pertains to the individual, it is not merely subjective. Rather, people construct their religious worlds together, often sharing vivid experiences of that intersubjective reality" (McGuire, 2008, 12). Vi ønskede således at give rum for individuelle fortællinger om levet religion, men vi ville også sætte fokus på fælles oplevelser og den levede religions sociale aspekter. Ifølge McGuire er individuel religion nemlig "fundamentally social. Its building blocks are shared meanings and experiences, learned practices, borrowed imagery, and im-

parted insights” (McGuire, 2008, 13). Vi valgte derfor at invitere til workshops, hvor deltagerne kunne mødes og dele deres fortællinger med os og med hinanden.

Vi havde et kulturmødeperspektiv som udgangspunkt for designet af de enkelte workshops på den måde, at vi inviterede deltagere ud fra forskellige forskelle (alder, køn, trosretning mv.) i de tre workshops. Derved bragte vi forskelle i spil på forskellige måder med det formål at udforske individuelle og kollektive betydninger i relation til forskellige aspekter af levet religion. Da vi ikke primært havde inviteret via museets sædvanlige kanaler (dog blev Facebook anvendt i domkirkeworkshoppen), men havde været opsøgende i forhold til særlige grupper, havde hovedparten af vores deltagere sjældent, eller aldrig før, besøgt museet.

De tre workshops beskrevet i denne artikel havde ret forskellige tematikker og teoretiske udgangspunkter, idet vi arbejdede med konfirmationserindringer, domkirkebyen og religionsmødet. Hver workshop var således baseret på indlæsning i et teoretisk felt, der blev aktivt benyttet i forberedelsen. De teoretiske rammer fik således betydning for, hvordan fortællerunderne blev igangsat, som f.eks. da koordinatoren af konfirmationsworkshoppen kort italesatte erindringsfortællingers betydning for individets selvfølelse og tilhørsforhold. I selve mødet med deltagerne gjorde vi os imidlertid umage for at træde ud af vores vanlige roller som museumsformidlere og universitetsundervisere, så vi nedtonede vores fagviden, men i stedet delte vores egne oplevelser med levet religion. Vi mener, at det hermed lykkedes os at skabe en afslappet ramme, hvor deltagerne var trygge ved at tale om religion. Museet fungerede som ‘neutralt rum’ i den forstand, at det ikke var tilknyttet et specifikt trossamfund, hvilket gav plads til at italesætte mere hverdagslige elementer af den levede religion, end der ville være kommet til udfoldelse, hvis vi havde valgt at afholde workshops i en af byens mange religiøse bygninger (jf. Galal og Hvenegård-Lassen 2022).

Formålet med vores workshops var både at indsamle fortællinger om levet religion og at udvikle en anderledes og inkluderende museumsoplevelse. Idet samtalerne tog udgangspunkt i materialitet – byens bygninger og rum, objekter fra museets samling og personlige genstande og fotos – blev fortællingerne både meget levende og konkrete. På den måde blev vores workshops, måske særligt i relation til deltagere med minoritetsreligiøs baggrund, en kærkommen måde at inkludere deltagerens levede liv i byens historie. Vi håber med denne artikel at have inspireret andre museer, der

har byen eller et særligt geografisk område som genstandsfelt, til at udforske religiøs mangfoldighed og levet religion sammen med deres lokale borgere.

Referencer

- Ammerman, Nancy Tatom. 2014. *Sacred stories, spiritual tribes: finding religion in everyday life*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Bal, Mieke. 1999. "Introduction". I *Acts of memory: cultural recall in the present*, redigeret af Mieke Bal, Jonathan V. Crewe, og Leo Spitzer, vii-xvii. Hanover, NH: Dartmouth College: University Press of New England.
- Beaumont, Justin, og Christopher Baker. 2011a. "Postcolonialism and Religion: New Spaces of 'Belonging and Becoming' in the Postsecular City". I *Postsecular Cities. Space, Theory and Practice*, redigeret af Justin Beaumont og Christopher Baker, 33–49. London: Bloomsbury.
- . 2011b. "Postsecular Cities: Space, Theory and Practice". I *Postsecular Cities. Space, Theory and Practice*, redigeret af Justin Beaumont og Christopher Baker, 1–11. London: Bloomsbury.
- Birkebæk, Frank A., Ernst Verwohlt, og Mette Høj, red. 1992. *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536*. Roskilde: Roskilde Museums Forlag.
- Christiansen, Inge. 2013. *Konfirmation og konfirmationstøj*. Køge: Køge Museum.
- Cresswell, Tim. 2014. *Place: an introduction*. Hoboken: John Wiley & Sons John Wiley & Sons.
- Frandsen Karl-Erik, og Bjørn Claus. 1998. *Roskilde bys historie – 1536-1850*. Bd. 2. 3 bd. [Historisk årbog fra Roskilde amt], 1999/2000. Roskilde: Historisk Samfund for Roskilde Amt og Roskilde Museums Forlag.
- Fremmerlid, Astri, red. 2017. *Homo Religiosus: religiøse erfaringer, dialog og møter med kunst*. Tromsø: Perspektivet Museum.
- Galal, Lise Paulsen. 2020. "Between Representation and Subjectivity: Interreligious Dialogue in Denmark". *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society* 6 (2): 449–72.
- Galal, Lise Paulsen, og Kirsten Hvenegård-Lassen. 2020. *Organised Cultural Encounters. Practices of Transformation*. Global Diversities. London: Palgrave Macmillan.
- . 2022 (under udgivelse). "Atmospheric encounters: Interfaith dialogue in a multifaith neighbourhood of Copenhagen". I *Dialogue and Beyond. The Sites, Practices and Materialities of Interfaith Encounter in Europe*, redigeret af Jan

- Winkler, Laura Haddad, Giulia Mezzetti, og Julia Martínez Ariño. London: Routledge.
- Halbwachs, Maurice. 1992. *On collective memory*. University of Chicago Press.
- Hou, Jeffrey. 2013. *Transcultural cities: Border crossing and placemaking*. New York: Routledge.
- Karlsson, Per, Jørgen Vogelius, og Eva Tønnesen. 1998. *Roskilde bys historie – 1850-1970*. Bd. 3. 3 bd. [Historisk årbog fra Roskilde amt], 1999/2000. Roskilde: Historisk Samfund for Roskilde Amt og Roskilde Museums Forlag.
- Kjær, Ulla. 2013. *Roskilde Domkirke: kunst og historie*. 1. udgave. Kbh: Nationalmuseet.
- Kuhn, Annette. 2002. *Family secrets: acts of memory and imagination*. London: Verso.
- . 2007. "Photography and cultural memory: a methodological exploration". *Visual Studies* 22: 283–92.
- Marselis, Randi Lorenz. 2022 (under udgivelse). "Cross Pendants as Memory Objects". *Journal of Religion in Europe*.
- McDannell, Colleen. 1995. *Material Christianity: religion and popular culture in America*. New Haven: Yale University Press.
- McGuire, Meredith B. 2008. *Lived religion: faith and practice in everyday life*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Molendijk, Arie L., Justin Beaumont, og Jedan Christoph. 2010. *Exploring the Post-secular the Religious, the Political and the Urban*. International Studies in Religion and Society, v. 13. Leiden: Brill.
- Schütze, Laura Maria. 2022. "Enhver ny kristen stat har brug for sine egne helgener. Civilreligion i Roskilde Domkirke". I *Religionssociologiske perspektiver på religion i Danmark*, redigeret af Annika Hvithamar, Brian Jacobsen, Morten Warmind, og Peter B. Andersen, 171–97. Danmark: Forlaget Univers.
- Schütze, Laura Maria, og Katrine Boserup Jensen. 2019. "Himlen over Roskilde". *ROMU: Årsskrift for Museumskoncernen ROMU* 2018, 24-53. Roskilde: ROMU.